

Міхеєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. - Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. - С.9-49.

Посольство Великої Британії в Україні Українська миротворча школа

*Оксана Міхеєва, д.і.н., проф.
mikheieva@ucu.edu.ua*

*Вікторія Серєда, к.с.н., доцент
sereda.vik@gmail.com*

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації

I. Загальний опис проблеми чи конфлікту

Назва підпроєкту:

Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації

Актуалізація проблеми. Останні політичні події в Україні, пов'язані із окупацією та анексією Росією Кримського півострова, розгортанням невіголошеної російсько-української війни на частині територій Донецької та Луганської областей, спричинили масові міграції населення та актуалізували для України проблему переселенців. Розв'язання проблеми *внутрішньо переміщених осіб* на сьогодні здійснюється передусім завдяки діяльності громадських об'єднань, що долучають до своєї волонтерської діяльності усіх небайдужих та готових допомогти, а також, частково, за рахунок успішної діяльності органів місцевого самоврядування, передусім мерій міст.

Переселенці, які у більшості своїй відчутно постраждали матеріально, зіштовхуються з цілою низкою соціокультурних проблем, пов'язаних із різним світоглядом, світобаченням, моделями поведінки, мовою, політичними настановами тощо. Означені протиріччя загострюються через інформаційні «вкидання» провокаційних сюжетів, націлених на посилення практик «іншування», стигматизації, поглиблення ворожнечі між громадянами однієї країни. Такі проблеми потребують нагального розв'язання, оскільки роз'єднане суспільство не може успішно протистояти зовнішній агресії. При цьому маємо надзвичайно складне завдання – формування єдності на основі розмаїття, розуміння та прийняття «іншого», толерантності та дотримання прав людини. Останнє вимагає виваженого та науково обґрунтованого розуміння процесів для розробки найбільш оптимальних способів пом'якшення означених проблем.

Мета: виявити коло причин та основні стратегії переселення, дослідити досвід адаптації.

Завдання:

1. З'ясування мотивації та причин переселення;

2. Встановлення основних стратегій переселення;
3. Виявлення проблем соціальної адаптації на новому місці;
4. Виявлення проблем професійної адаптації на новому місці;
5. Розгляд вікових та гендерних особливостей процесу адаптації;
6. Виявлення контраверсійних позицій, сюжетів, думок.

II Методика дослідження

Географія дослідження: Дніпропетровськ, Харків, Одеса, Київ, Львів.

Вибіркову сукупність склали:

1. Внутрішньо переміщені особи з території Кримського півострова.
2. Внутрішньо переміщені особи з окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Респонденти добиралися за статеві-віковими параметрами.

Додатково у вибірці переміщених осіб зі Сходу України є по двоє представників національних меншин (поза статеві-віковими параметрами).

Дослідження охоплює респондентів, які мали можливість самі обирати вектор переселення (у разі переселення з Криму йдеться про березень-квітень, з Донбасу – травень-липень 2014 р.). Централізовано евакуйовані мешканці окупованих територій восени-взимку 2014-2015 р. у вибірку не увійшли.

Практика польової роботи засвідчила, що на відміну від переселення з Донбасу, розселення переселенців з Кримського півострова відбувалося значно неоднорідніше у регіональному зрізі. Такі міста як Львів та Київ першими оголосили про програму розселення переселенців з Криму, тому незважаючи на географічну близькість, такі міста як Дніпропетровськ чи Харків мають зовсім незначну частку кримчан у загальній структурі переселенців, натомість Львів та Київ – дуже виразну. У зв'язку з цим, у процесі польової роботи у місцевих харківських та дніпропетровських інтерв'юерів виникла проблема із заповненням кримської квоти. Відповідно було прийняте рішення зменшити квоту кримських переселенців за рахунок її збільшення у бік переселенців з Донбасу.

Усього зібрано інтерв'ю:

1. Переміщені з Криму – 24 глибинних інтерв'ю
2. Переміщені зі Сходу України – 46 глибинних інтерв'ю

Метод інтерв'ювання – глибинне напівструктуроване інтерв'ю. Метод вибіркової сукупності – метод снігової кулі. Щоб уникнути замикання на певних соціальних середовищах і максимально розширити та диверсифікувати досліджувану аудиторію, застосовувалося правило – не більше 2 кроків в одному ланцюжку. Крім того, у кожному місті працювало 2 і більше інтерв'юерів. Важливою корисною для дослідження обставиною було також те, що у 3 з 5 міст працювала інтерв'юер, яка сама є переміщеною особою, що дозволяло вибудувати вищий рівень довіри між респондентами та дослідником, глибше зануритись у сенситивні теми.

III Основні результати

ОКУПОВАНИЙ КРИМ:

1. Головними векторами переселення мешканців Криму стали Київ та Львів. При цьому у Київ переселялася змішана у національному відношенні група людей, натомість кримські татари в основному переїхали до Львова. Ці вектори були зумовлені наступним: в Києві домінує мотив близькості до владних структур, що опікуються проблемою переселенців (це полегшує звернення до них та пришвидшує розв'язання проблеми); а переселення кримських татарів у Львів було зумовлене запрошенням та готовністю міста прийняти переміщених осіб. Щира готовність допомагати, виголошена на рівні місцевої влади, мерії міста, а також схвальна реакція мешканців міста, зумовила це рішення.

- «Был я [во Львове] несколько лет тому назад. Мне Львов очень понравился. Я про себя подумал: «Как бы хорошо было здесь пожить, поработать, с людьми пообщаться». Здесь очень хорошие люди, приветливые, верующие главное. Просто с верующими людьми легко разговаривать. Язык как бы у нас один: мы – мусульмане, они – христиане. Но они веруют, они не атеисты. Они по-своему веруют» (старший, кримський татарин).
- «Я переехала сюда 6 марта по горячей линии из АРК Крым, Бахчисарайского района. Да, я позвонила на горячую линию. Там есть Х, замначальника социальной службы, это очень обстоятельный человек, очень порядочный, очень ответственный. Она с нами была изначально, когда мы только позвонили на горячую линию. Она сказала: «Если будете ехать, обязательно позвоните». Мы сели в поезд. Мы были на связи. Нас встретили. Местные люди предложили свое жилье» (старша, кримчанка).

2. Більшість людей переїхала в березні місяці. Головною причиною було створення нестерпних умов для проукраїнські налаштованих людей на території Кримського півострова. Респонденти вказують усе розмаїття варіантів тиску на них – від загалом неприємної атмосфери в суспільстві до активних переслідувань (доносів, проявів агресії, побиття). Натомість економічні причини виїзду практично не відіграють важливої ролі.

- «Я вирішив тим часом поїхати до Харкова на екскурсію, бо я давно хотів подивитися і коли я їхав, то десь на кордоні з Кримом там вже стояли російські прикордонники, перевіряли, я поняв собі, що мене вже не пустять назад, з їхньої розмови, але я собі поїхав, це було ввечері і я їхав через кордон, а вже зранку мені брат подзвонив і сказав, що поліція російська, короче відділ кримінального розшуку мене шукає в причетності до «Правого сектору», короче зробили вдома обшук в брата... [] я думав, що я можу допомагати, підтримувати той проукраїнський рух в Євпаторії, стільки скільки хотів би це робити, бо це все організовували, за це мене й до «Правого сектору» (молодий, кримський татарин).
- «Эта агрессия, этот вот натиск, это все не давало мне покоя, потому что я первую Чеченскую знаю войну, вторую Чеченскую, как было все. Заходили под каким-то прикрытием благих каких-то дел, потом начали исчезать люди, начали творить беззаконие. Я опасался этого, за своих внуков. Мы детей брали с Чечни, когда там многие оставались без родителей: у кого там есть мать-отец, нет. Там и сироты были. Вот эти дети, многие были травмированы. Они, когда слышали, как летит самолет большой какой-то, они писались. Я всегда своих внуков представлял. Думаю, не дай Бог, если они увидят такое. И вот случилось. Сейчас-то все вроде

как будто спокойно, хотя не все спокойно. Человек должен жить там, где его семье, его религии, его жизни нет никакой опасности. А здесь непонятно. Врываются домой. Обыски. По мечетям – обыски» (старший, кримський татарин).

- «Я не планировал сюда переезжать, вынужден был, из-за того что, соседняя страна, когда-то называла себя братом, захватила, оккупировала часть Украины, то есть Крым. И это заставило меня, вынудило переехать, потому что я не собираюсь жить в подданстве того государства» (середній вік, кримчанин).
- «То есть получается, как в советское время, лишали гражданства советского, то здесь как бы наказание – российское гражданство. Как крепостных, вместе с землей передали» (середній вік, кримчанка).
- «После произошедших событий как бы я уже понял, что будущего там, где я живу я не вижу. ... Будущего в своем городе я не видел, то есть я уже устал от напряжения, от гонения на все украинское. То, что происходило когда разрывали флаги там, как уничтожалось все украинское. Очень тяжело было перенести, ну психологически находится в этом, то есть со всех сторон шло давление, получается жил в стане 20 с чем-то лет, а как-бы, страны как-бы не было, и Севастополь еще такой, ну, специфический город, все вот кричат там "Россия, ура-ура" и даже не понимают просто, стадо кричит и кричит. Очень мало людей со своим мнением и если это мнение высказывалось, то оно тут же, как-бы, пресекалось, то есть ты становился автоматически изгоем. Пресекалось в форме, что начиная от простого крика, переходящего в оскорбления, то есть на улице если ты что-то говорил украинское, ты сразу автоматически становился "бэндеровцем", каким-то там врагом, каким-то изгоем и шли маты, угрозы в твой адрес там» (молодий, кримчанин).
- « ... Постійні обшуки ідуть в Криму ФСБ-шні, людей, які більш релігійні. Наприклад, в мене батьки живуть в доволі віддаленому селі, тобто це воно таке ізольоване і віддалене від цивілізації і навіть сусідньому селі, де мій тато працює, то приїжджали ФСБ, обшукувало кримськотатарські сім'ї, шукали ісламську літературу і гривні українські, зняли директора кримсько-татарського зі школи, хоча він там директором вже доволі довго був». (середній вік, кримська татарка).

3. В кращих умовах опинилися кадрові військові, про переведення та адаптацію яких подбало Міністерство Оброни України (значна частина військовослужбовців були переведені та працевлаштовані в Одесі).

- «Мы переехали при дислокации нашей воинской части 4 апреля 2014 года. Государство нас поселило во временное жилье. Нас поселили в санаторий «Куяльник». Государство нас обеспечило жильем, поскольку мы военнослужащие. Проживание, трехразовое питание и проезд с Куяльника на службу. Мы жили так три с половиной месяца, пока не вышла директива о том, что мы должны найти себе жилье, но это жилье нам государство будет компенсировать» (молодий, кримчанин).

4. Кримські татари виразно виділяються на фоні інших переселенців з Криму та Сходу. Вони активно реферують до стратегій виживання набутих під час депортації та репатріації. Одночасно, досвід депортацій (з територій сучасної Польщі), пережитий населенням Західної України стає підґрунтям для співчуття і підтримки кримських татар.

- «Это жалкое ярмо тянем мы веками. Подгоняют оккупанты наш народ штыками. Море крови, море слез, этот геноцид – никогда без покаяния Господь не простит. Чтоб не повторять ошибок, нам пора урок извлечь, как татарам-украинцам за

собой мосты не сжечь. Тронут я и благодарен тем, кто с болью встретил нас; тем, кто искренне, из сердца проронил слезу из глаз». (старший кримський татарин).

- «К крымчанам, в большинстве положительно. Есть даже села, где много людей рассказывают, что ихние бабушки, дедушки подверглись депортации, еще в 46-ом году, когда их выселяли из Польши и им как-бы боль, и все остальное знакомо.» (середній вік, кримський татарин).

5. Одразу після переселення (у березні-травні 2014 року), кримські татари активно взаємодіяли з державою (реєстрація, оформлення статусу приватних підприємців, звернення про надання земельних ділянок) та волонтерськими організаціями (які часто самі і ініціювали). Проблеми пошуку роботи здебільшого також вирішували самі – шляхом створення власного бізнесу (зокрема, етнічних ресторанів та фастфудів). Майже одразу постало питання про формування локальних національно-культурних товариств.

- «Работу сейчас я вот уже налаживаю. Я частное предприятие открыл. Сейчас собираемся арендовать помещение. Будем делать то, что умеем» (старший, кримський татарин).
- «Респондент: Я занимаюсь предпринимательской деятельностью, открыл здесь точки чебуреков, фаст-фуды так называемые. Как удалось мне это открыть? Помогли предприниматели. К ним обратился, они предоставили помещение, ну и стартовали, запустились.
Інтерв'юєр: Тоже крымские татары?
Респондент: Нет, местные львовяне» (середнього віку, кримський татарин).
- «А чего ходит, просит что-то, плакаться? Сейчас, если возможность будет, надо какой-то кусок земли где-то взять, строить, может быть. Может, молодые будут строить. Дом могут построить. Если будут работать – строить смогут» (старший кримський татарин).
- «Ходит и просит, чтоб нам что-то дали. Сейчас страна в таком положении, что не мы должны просить, а она у нас просит, чтоб мы помогли кто как может: кто хлебом, кто словом, кто молитвой. Время такое» (старший кримський татарин).

6. Самі кримські татари відзначають позитивну налаштованість місцевого населення до їхньої групи, що добре позначається на формування широкого кола спілкування з місцевим населенням, у наданні їм переваги при прийомі на роботу чи при пошуках житла. Додатково вони відзначають, що навіть недостатнє володіння українською мовою не сприймається оточуючими як негативна ознака («бо всі ж і так бачать, що ми не росіяни»).

- «Моєї сусідки мама здавала квартиру на початку вересня, однокімнатну квартиру, і , я знаю, що до неї приходили переселенці з Донецька, і вона дуже не хотіла здавати їм цю квартиру, і вона тоді зі мною говорила, просила, щоб я допомогла знайти когось, бо вона не хоче здавати людям з Донецька. Я думаю, що до кримських татар ставлення змінилось в позитивнішу сторону, тому що люди цікавляться і в якийсь момент, після тої ситуації, яка сталася в Криму, люди стали більше цікавитись, і вдруг полюбили (сміється) кримських татар, за те що вони займають проукраїнську позицію, хоча займали вони проукраїнську позицію весь час. Ну от така любов з'явилася зі сторони проукраїнського населення» (середній вік, кримська татарка).
- «Я хочу, чтобы они видели, что я – не местный, потому что у людей возникает много вопросов: и о религии, и о культуре народа, и о традициях, и о питании. Им

нравится, когда что-то сготовишь, допустим восточная кухня. Я понял, что людям здесь нравится, если они спрашивают, интересуются» (старший, кримський татарин).

- Поэтому, если я начинаю разговор (запас моих слов – скудный), я сколько могу, столько говорю на украинском языке, а потом извиняюсь, говорю: “Пробачте, я не дуже гарно розмовляю на українській мові. Можна мені російською?” По мне видно, что я не русский. Обычно плохое отношение может быть к тому, кто взял твердо этот русский язык и стоит на том, что я кроме русского не буду разговаривать ни на каком» (старший, кримський татарин).

7. Можлива потенційна проблема, яка прямо не артикулюється респондентами, проте проговорювалася ними поза записом - це переселення з Криму мусульман, що побоюються утисків у зв'язку зі своїми релігійними переконаннями») (яких вони між собою називають «ваххабітами»). Їх поява в доволі гомогенному в релігійному відношенні львівському середовищі потенційно може стати викликом для толерантності місцевих громад стосовно кримських татар.

8. Найбільш вразливі групи – студенти та молоді фахівці (які є непрезентабельними на ринку праці та оплата їх роботи не може забезпечити прожитковий мінімум) та люди пенсійного віку (які так само мають обмежені можливості). Якщо представники цих груп не мають додаткової допомоги, то здебільшого вони залишаються у погано придатному для життя житлі, наданому державою ще в березні (часто у неопалюваних приміщеннях). При цьому вони не мають підстав для відчуття стабільності навіть з приводу цього житла, оскільки постійно йдеться, що це житло має тимчасовий характер.

9. Переміщені з Криму особи отримували активну допомогу від волонтерів у березні-квітні місяці. Але з початком подій на Сході України увагу волонтерів було повністю переключено на людей з цих територій.

10. Молодь та люди середнього віку мають більш чітко виражену проукраїнську позицію. Натомість люди старшого віку пояснюють дійсність скоріше крізь призму стратегії виживання і менш однозначні у свої оцінках того, що відбулося.

11. Переміщені особи здебільшого не бажають повертатися назад, пояснюючи це некомфортністю сучасного кримського суспільства, бажанням жити в Україні.

- «На данный момент я не вижу себя в Крыму, ни для себя, ни для своего ребенка» (середній вік, кримчанка).
- «Не хочу, чтобы внуки мои ехали в Крым, не хочу» (старша, кримчанка).

12. Стосовно опису подій в Криму, більшість опитаних, за фактом приєднання Криму до Росії, визнає наявність зовнішніх російських впливів та російської окупації.

- «Пришли люди с российскими прапорами і сказали, що це їхня територія, як на це не відреагувати?! Я не підтримую цього» (молодий, кримчанин).
- «"Старший брат", который вовсе не брат, а просто крокодил с бешеным аппетитом, который пожирает все – людей, территории, ресурсы. Не смотрит, им все равно там, что какие-то человеческие судьбы ломаются или еще что-то» (молодий, кримчанин).

- «Ви знаєте це агресія. Навіть якби 100% хотіли жити в Росії цього робити не можна, це ж захоплення території. Якщо людина хоче там жити, нехай туди їде жити на свою батьківщину, нехай їде. Навіть якби 100%, не 10%, а 100% хотіли в Росію, Росія не мала права це робити, тому що якби не Росія, там би практично все [невдоволення, мітинги, протести тощо] заглохло» (старший, кримчанин).

ОКУПОВАНИЙ СХІД УКРАЇНИ

1. Якщо переселенці з Кримського півострова вказують цілу низку різноманітних причин, пов'язаних з різними формами «витискання» небажаних «чужих» (погана атмосфера, відсутність перспектив, прояви агресії, доноси, демонстрація негативного ставлення, погрози відібрати бізнес тощо), то у разі з окупованими територіями на Сході України фактично є одна домінуюча причина – пряма загроза життю.

- «Р.: Батьки з міста тікали в силу нашої проукраїнської позиції. Тобто ДНР спершу зацікавилася мною через активність ще у лютому під час Євромайдану ну і по Донецьку... Власне, я попав в січні місяці в ті їх списки. Там вони робили списки, в мене там польотне 32 місце з адресою. Адреса була вказана помилково... Вони виклали в Інтернет. Списків цих було дуже багато. Викладали їх самі різні джерела... По-перше, соціальні мережі. По-друге, це сайти донецькі, по-третє, це сайти новосформовані цих проросійських організацій Донецька різних. І по-четверте, я так вважаю, частково і університетські сайти. Тобто таку детальну інформацію про весь осередок «Поштовху», нашої організації в Донецьку, я гадаю виклали представники Донецького національного університету. Вони це збирали. В нас в студентські часи ходили чутки, що є чорні списки. Ну все це ходило на рівні жартів, чуток, а як виявилось, це, напевно були не чутки, списки в них дійсно були, людей, за їхніми мірками, неблагонадійних. І пізніше ці списки згадали мої батьки. І просто хороші люди попередили, люди, скажімо більше про-ДНР-івські ніж проукраїнські, але вони з повагою до родини попередили, що вам треба забиратися з міста і негайно» (молодий, Донецьк).
- «Я была тут в июле в августе уехала, потому что там вообще невозможно. Знаете там дома рушатся, а когда заходили второго числа ополченцы, украинская армия уходила и тогда у нас погибло очень много людей. Очень много домов сгорело. В общем сильно было страшно и сейчас страшно... (жінка середнього віку, м. Щастя).
- «Моя донька – вона активна людина, вона висловлювалася, ну вона такі ж погляди має як і ми. Ми її виховували, вона вчилася в українському класі в Донецьку, ось. І вона виставляла в контактах прапор український і себе «Врятуйте Донбас від ДНР», а їй переробили цю світлинку і зробили «Вона зливає Донбас», на прапорі написали усі контакти, координати її, ось, і ми її відіслали в Київ раніше (старший, Донецьк).

У висвітленні респондентами причини переїзду віддзеркалюються основні елементи застосованої технології: опертя на маргіналів, стравлювання різних груп населення, загострення поділів на «своїх» та «чужих».

З відповідей респондентів можемо бачити і те, що не спрацювало. Так, не спрацювали виставлені в Інтернеті «списки» проукраїнські налаштованих мешканців Донбасу. Очевидно, що адреси оприлюднювалися для того, щоб спровокувати людей на прояви агресії стосовно тих, хто був маркований як «чужий», «ворог» тощо. Однак цього не сталося. Не зіграла і «єврейська карта» - попри появу прокламацій та звернень очевидного антисемітського характеру, це не вилилося в ніякі дії проти

єврейського населення Донбасу. Означені моменти говорять про в цілому доволі здорове суспільство, яке треба було дуже активно розгойдувати і постійно підігрівати, бо інакше підтримувати високий градус конфлікту не вдавалося.

2. Значною мотивацією до переселення була **наявність дітей**.

- «У нас двое детей и приходится жить в войне. Если может быть детей не было, мы могли бы там остаться. Мы переехали из-за детей и работы, потому что у мужа там работы не было» (жінка середнього віку, Донецьк).

3. Спостерігається практика **«відкладання переїзду»** – люди до останнього моменту не хотіли вірити в те, що місце їх постійного проживання стало небезпечним для їх життя.

- «До последнего сидела, а потом уже как стало страшно, сидеть, ждать и бояться - нет смысла. В подвалах прятались, ванной, туалете. Матрасы накидывала на окно, подушки, знаете, оно как волной идет, чтоб осколки не попали на детей, потом еще матрасы на детей накидывала. А сама я сидела в шкафчике, у меня шкафчик маленький на кухне вот я сама там сидела, а дети были у меня в комнате» (Жінка, середнього віку, м. Щастя).

4. Практично для всіх опитаних ситуація видавалася абсурдною, такою, що не триватиме довго. Тому і виїзд за межі окупованої території сприймався **як тимчасовий**. Початок активної фази бойових дій співпав з наближенням часу літніх відпусток. Більшість опитаних до останнього намагалися зберегти свій звичний світ. Попри реальну загрозу життю свій від'їзд відкладала до офіційної відпустки. Більшість з тих, хто переселився в цей час, не робили серйозних кроків стосовно продажу чи здавання в оренду житла, звільнення з роботи. Збиралися як у відпустку, не брали з собою осінні чи зимові речі, не кажучи вже про інше майно.

- «Ситуація в нас погіршувалася. Погіршувалася такими темпами, що у лютому-березні це ще були демонстрації, потім почалися озброєні протистояння... Ми думали, до чого це може призвести, чекали, що, може, **це якось тимчасово, можна боротися**, але ніхто не думав, що це все призведе до війни. Але коли вже захопили ОДА, коли вже почалися в місті вибухи, зброя, озброєні люди, бронетехніка, аеропорт, коли почалися дії в аеропорту, ми там живемо недалеко, і кілька днів чи більше ми чули вибухи, чули постріли, і це нас лякало (жінка середнього віку, Донецьк).
- **«Интервьюер.: Не успели забрать [трудоую] или так нужно было? Респондент:** Нет, всё слишком быстро было. Я чисто физически просто не смог, и мысли даже такой не возникало. Почему, потому что уезжаешь – рассчитываешь, что скоро вернешься. Пусть не через две недели, а через месяц точно вернешься» (страший, Донецьк).

5. Розтягувалася у часі і процедура **звільнення з роботи** – люди намагалися зберегти свої робочі місця, не псувати трудову біографію (записи в трудовій книжці). Процес звільнення з роботи для більшості почався вже дистанційно, у зв'язку з перепідпорядкуванням низки установ та підприємств ДНР чи ЛНР та супроводжувався проблемами з документацією (отримання трудових книжок, дипломів, сертифікатів, підтвердження про звільнення тощо). У трохи кращій ситуації опинилися ті, хто працював на підприємствах, офіційно евакуйованих з окупованої території. Однак більшість установ та підприємств пережили «роздвоєння», поставивши людей перед нелегким вибором.

6. Важливим компонентом стратегії переселення є обрання **вектору переїзду**. Вибір місця майбутнього проживання мало пов'язаний з національно-державними чи патріотичними міркуваннями. Домінуючим є мотив виживання, інтеграції у спільноту, що утруднюється у разі відсутності «провідника», який може допомогти увійти у середовище. Відтак вектор переселення зумовлюється наступними моментами:

- наявність родичів (які можуть надати на початковому етапі неоплачуване місце проживання та допомогти з первинною інтеграцією у соціальні мережі);
- наявність роботи чи перспектива її отримання;
- наявність друзів, колег, товаришів по службі тощо.

До того ж, часто обирається місце, що вже є знайомим для людини. Респонденти часто бували в місті, до якого переїхали, з цим містом пов'язана частина їх життя. Вони тут вчилися, часто бували у родичів, бували по роботі, мають багато друзів тощо. В такий спосіб люди розраховують пом'якшити процес адаптації на новому місці.

7. Процес обрання місця переселення пов'язаний і з тим як людина сприймає **перспективи свого повернення**. Часто люди шукають місце свого тимчасового перебування неподалік від окупованої зони, що полегшує процес комунікації з частиною родини, яка залишилася в зоні АТО, дає надію про доступ до майна, створює відчуття близькості до дому, в який можна буде повернутися в будь-яку мить.

- «Мы думали, что все скоро кончится, чтобы ездить домой и чтобы недалеко было» (молодий, Луганськ).

8. Також грають роль **стереотипи та страхи**. Люди, що виявилися сприйнятливим до пропаганди, не схильні обирати Львів як місце переїзду, сприймаючи його як осереддя «Правого сектору» та «бандерівців». За тієї ж причини частина мешканців регіону взагалі відмовляється переїжджати.

- «Ну у него [у мужа] есть представления о том, что на западной Украине негативно относятся к жителям Донбасса: «Нет, это западенцы, и я туда не поеду» (молода, Донецьк).
- «Мамі 75 років. Це такий вік, коли важко приймати таке рішення. Каже: «Куди я поїду на чужині? Помирати – так я краще помру у своєму місті». Крім того, у мами інший погляд на події, що відбуваються. Вона якраз з тих, хто ходив на той референдум, який проводився чи то 25, чи 28 травня... І мама ходила на той референдум, бо вважала, що нова українська влада, яка таким незаконним шляхом прийшла, що це для нас добра не принесе. До того ж, мама моя прихильниця російського телебачення, того погляду, який воно нав'язує нашим мешканцям, і приїхати до Львова це для неї великий стрес, вона боїться, просто реально боїться, що тут бандерівці, які ненавидять Схід і таке інше» (Жін, сер. Донецьк-Львів).

9. **В цілому** простежуються декілька різних траєкторій переселення, які формують дуже відмінні умови для тимчасово переселених осіб. Останніх умовно можна поділити на **дві основні категорії**: 1) переселені у складі організованого колективу (підгрупи: підприємство, установа, релігійна громада, регулярні війська тощо); 2) переселені індивідуально чи у складі сім'ї.

Серед найбільш комфортних траєкторій – переведення працівників певних установ чи компаній у інші регіони України. У таких випадках переселенці переважно отримують допомогу у двох найважливіших складових процесу переселення – наявності житла та місця праці. Інші приклади «м'якої» траєкторії переселення – це переселення

деяких національних чи релігійних меншин (протестантів, Свідків Єгови тощо). У таких випадках переселенці переважно отримують допомогу від національно-культурних товариств чи релігійних спільнот у вигляді безкоштовного (або оплачуваного спільнотами) житла, предметів побуту, фінансової допомоги. Особи, переселені у рамках першої траєкторії, демонструють також значно вищий рівень інтеграції у місцеві спільноти, використовуючи як ресурс локальні професійні/національні/релігійні мережі. Натомість остання траєкторія – це траєкторія втечі, яка ставить перед переселеними особами гостру проблему пошуку житла, праці та встановлення нових соціальних контактів.

- «Я знала, что я еду к бабушке сюда жить. Это бабушка нашего пастора в церкви. Так что я как-то во Львов сюда, и в церковь. Там же нашу церковь разогнали, там же нашей церкви нет. Там разрешают служить только церквям московского патриархата, все остальные церкви закрыты и вплоть до расстрела. Будете собираться – расстреляем. Тут у меня церковь, уже все обжились, знают все. Звали меня и звали с жильем, звали мужа» (старша, Торез).
- «Нам очень много «Хесед» помогает» (середній вік, Луганськ).
- «У родителей практически ничего не поменялось, потому что они переехали в Киев, там тоже хорошая квартира и они работают. Офис они как бы перевезли туда. То есть там есть работа» (молода, Донецьк).

10. Проблема довіри: до введення фінансової допомоги переміщеним особам більшість людей воліла офіційно не реєструватися та не отримувати статус переселенця. Офіційним поясненням була самотійність, здатність вирішити свої проблеми самотужки. Прихований мотив (виявлений поза межами запису) – страх і брак довіри через незнання, як ті списки будуть використані та з якою метою. Важкий матеріальний стан та введення матеріальної допомоги, а також розуміння того, що довідка переселенця перетворюється фактично на єдиний чинний документ, що створює певні можливості в місці переселення (відвідування лікарні, зарахування до дитячого садка, школи, перспективи працевлаштування тощо) змусили більшість людей зареєструватися.

- «С одной стороны, я думал об этом [о регистрации]. Есть сразу несколько ограничений. С одной стороны, есть такая картина, что придется сразу регистрироваться, тогда в паспорте будут какие-то данные об этом, либо штамп, либо запись. Если у меня будет запись такая в паспорте, то я в Донецк больше никогда не въеду. Потому что там на блокпостах паспорт проверяют, прописку, все остальное» (чоловик середнього віку, Донецьк).
- «Ні, я не реєструвався як внутрішній переселенець. Ні я, ні моя родина. Мама вважає це для себе принизливим» (молодий, Донецьк).
- «Да, я зарегистрировался, мы регистрировались, потому что я стал на учет в центр занятости, чтоб работу мне нашли» (середній вік, Луганськ).
- «Чомусь ми вирішили, що це нам потрібно для того, щоб влаштувати дитину в школу. В принципі, кажуть, що в школу приймають і без цього. Але ми десь почули, що треба зареєструватися, і тоді можна буде і в школу віддати дитину, і до якоїсь лікарні відноситися. Про допомогу, про те, щоб нам буде надана якась допомога, ми тоді не думали» (середній вік, Донецьк).

11. Опитані підтверджують наявність чуток **про зіткнення та неприємні ситуації** у спілкуванні між місцевими мешканцями та переселенцями, але в більшості випадків вони не були ані учасником, ані свідком таких ситуацій. Розмірковуючи над причинами таких чуток про «поганих» переселенців, з одного боку говорять про наявність пропагандистських «вкидань» негативної інформації, але з іншого визнають диференціацію переселенців і тих проблем, які вони створюють.

До того ж респонденти в принципі неохоче говорять про вельми різне ставлення до них в місті переселення. Через відповіді на інші питання проступають мотиви подібного «мовчання» переселенців:

- «Ну а так – пойдеш за водою, слышишь высказывания людей. Ну, все говорят по-разному. Одни сочувствуют, другие смотрят как бы – чего вы сюда приехали, живите там. Третьи вообще какие-то гадости говорят. Я не хочу пересказывать. Но были случаи, когда приходится себя в руках держать. Хочется ответить, но держишь себя в руках. **У себя дома я бы не стерпел, а тут я просто молчу**» (старший, Донецьк).
- «И.: А как вы думаете, люди догадываются, что вы не местный человек?
Р. Скорее всего да.
И.: По чему именно, по каким признакам они могут догадываться?
И.: Может быть по взгляду, который потерянный у меня. Мне кажется, что я себя чувствую по-другому. **Неуверенный я**» (молодий, Луганськ).
- «Дело в том, что находясь здесь, когда человек не слышал и не видел войны, они не знают как страшно, поэтому они... Я думаю, когда говорят что-то отрицательное – они просто не понимают как это. **Я не отвечаю** и даже особо не обижаюсь ни на кого, потому что пока сам не окажешься в такой ситуации – не поймешь человека» (жінка середнього віку, Донецьк).
- **«Інтерв'юєр: Це все, дуже дякую. Чи є ще тема, яку ми не охопили?»**
Респондент: Ну... я скажу, релігійна тема. Важливий момент для переселенців – це віра. Тут же греко-католики переважно, і православні почувають себе невпевнено. В мене є товариш, який переїхав до Києва. Він сказав: до Львова я не поїду, бо я православний, і буду себе там почуватися незручно серед греко-католиків. Може, ще такий момент важливий: як **свої духовні потреби вирішують переселенці**» (жінка середнього віку, Донецьк).

Переселенці мовчать, бо бажають швидше злитися з середовищем, не відчувати свою інакшість. Заради цього вони готові придушити в собі гідність, пожертвувати власним світобаченням, системою цінностей. Але це не означає, що люди відмовляються від цього назавжди. Це ситуація «затриманої дії», як певною мірою сталося після розпаду Радянського Союзу, коли частина населення не сприйняла змін, але і не виголошувала свого несприйняття. Однак, у певний момент цими витісненими настроями змогли скористатися політтехнологи для організації проросійських мітингів, які в значній мірі адресувалися не стільки Росії як сучасній державі, як Росії, що ототожнюється з СРСР.

З іншого боку, переселенці мовчать, бо бояться висловлювати свою точку зору, відстоювати свої права, тому що не відчують себе повноцінними громадянами, відчують свою залежність від політичних рішень, процеси сприйняття спільнотою тощо й хочуть уникнути «напруження» у процесі адаптації.

Все це може спрацювати у майбутньому. Як тільки люди освоються на нових місцях, вони відчують за собою право на голос. І цей голос може бути несподіваним.

- «Они ничего не делают, сидят просто и гребут деньги. На самом деле мне вообще кажется, что Янукович ничего не крал, а просто на него повесили эти деньги, а эти деньги просто разделили на всех и начали занимать у Америки, у России, у кого они еще там занимали деньги? А Янык [Янукович] просто сошел в Россию, потому что ему больше нечего – или убьют, или он в Россию перепрыгнет. Это мое мнение и я стараюсь его не разглашать» (мол. чол. Кіровськ – Харків).

Респондент розуміє, що його бачення ситуації сильно розходиться з офіційною версією. Але він не відчуває за собою права виголошувати власну позицію. Але як показала ситуація в Донбасі, маргінальна позиція має потенціал доволі швидко перетворитися в домінуючу чи, навіть, єдину можливу.

12. Процес адаптації ускладнюється і через загострене сприйняття навколишньої дійсності самим переселенцем, який приглядається до себе й свого оточення, схильний перебільшувати значення реакцій на себе та свої дії, приймати нейтральні твердження за оціночні.

13. У східноукраїнському варіанті переселення, так само як і в Кримському, йдеться про **«розірвання» родини**, однак її причини мають свої особливості.

По-перше, відмовляються переїздити старші родичі (усвідомлюють недостатність допомоги від держави і не хочуть переобтяжувати рідних, які і самі ледь виживають).

По-друге, спостерігається стратегія залишити когось з членів сім'ї охороняти майно. Останнє зумовлено чутками щодо надання керівництвом ДНР житла зі «звільненого» фонду тими мешканцям окупованих територій, що звернулися до керівництва ДНР із проханням по допомогу у разі зруйнування їх житла. Тож, люди готові ризикувати власним життям, зберігаючи сімейне майно.

По-третє, сімейна «жертвність» часто присутня і у прийнятті рішення на користь молодих / дітей, бо не вистачає грошей на те, щоб виїхати усім. При цьому йдеться не лише про наявність грошей на момент виїзду, а й про прорахування перспектив життя на новому місці.

І по-четверте, спостерігається повернення окремих членів сім'ї (переважно молодих та середнього віку чоловіків) на окуповані території у пошуках роботи (розрахунок на колишні зв'язки та допомогу знайомих; рішення приймається після безуспішних пошуків роботи у місцях переселення, хоча і така стратегія зрештою виявляється неуспішною).

- «Родители моей супруги. Мы хотели их забрать, но они категорически отказались. Сказали: мы уже старенькие, ехать никуда не хотим. Будь что будет» (страший, Донецьк).
- «То есть все уехали, и наша семья, и отец, и сестра и ее дочка. Все выехали, они под Чернигов выехали. Но они хотят вернуться, им тяжело там. Тяжело во всех планах, я вам скажу. Люди бежали буквально, и всё, что удалось взять, то и взяли. Банально вещей не хватает. Мужу сестры уже несколько месяцев не платят деньги» (жінка середнього віку, Донецьк).
- «Мама і сестра вони лишаються там. І такі аргументи. Сестра приїжджала сюди, і жила з нами приблизно два місяці. Поки були найбільш неспокійні часи. Мама не хотіла виїзжати. Мамі 75 років. Це такий вік, коли важко приймати таке рішення. Каже: «Куди я поїду на чужині? Помирати – так я краще помру у своєму місті».

Крім того, у мами інший погляд на події, що відбуваються» (жінка середнього віку, Донецьк).

- «Ну, вот бабушка, папина мама, она вот буквально во вторник вернулась в Донецк. Ну, потому что ей как бы 70 лет. Она скучает за домом и хочет за ним присматривать, она не может находится долгое время у родственников» (молода, Донецьк).
- Тобто у мами чітка ідейна позиція. І тому мама моя не хотіла їхати. І до того ж, є ще практична сторона питання. Мама розуміє, що лишати квартиру небезпечно. Що будь-хто може – може, прийде українська хунта, а може місцеві бойовики, вона ж теж бачить, що серед них є різні люди, а порожня хата – це мародерство. То нехай краще я буду тут, буду пильнувати, бо в мене це єдине майно в житті і іншого вже не буде» (жінка середнього віку, Донецьк).

Виявлені практики «розірвання родинних зв'язків» заперечують тези про однозначно сепаратистський характер настроїв тих людей, що залишилися на території ДНР/ЛНР. За цим рішенням стоять різноманітні причини, і далеко не завжди вони пов'язані з настановами та поглядами людини.

14. Головними проблемами, з якими зіштовхуються переміщені особи, є взаємопов'язані та важливі для успішного виживання **пошуки житла та роботи**. У процесі пошуків житла практично всі переселенці зіштовхнулися із проявами негативного ставлення до них.

- «Везде агенты, когда узнавали, что мы с восточного региона. То говорили, что здесь вы не найдете квартиру, потому что местные жители не хотят, чтобы селить к себе переселенцев. Это первая часть, а вторая часть, когда узнавали, что мы из Донецка, цена повышалась в три раза на квартиру. Можно сказать, живем в первой попавшейся нам квартире, слава Богу, что она нам подходит – нормальная оказалась» (жінка середнього віку, Донецьк).
- «Деякий час діяла активна пропаганда і було досить важко знайти щось. Житло, роботу. Дуже багато людей із заходу [України] думали, що сюди приїжджають якісь люмпени, які працювати тут не будуть, які будуть тут сидіти в когось на шії. А насправді до Львова поїхала професура, інтелігенція, поїхали айтишники, поїхали програмісти, керівники бізнесу, поїхали, скажімо так, інтелігентна частина і поїхала проукраїнська частина міста. То і всі чутки потроху спали нанівець... Були проблеми з винайманням житла... Ми знайшли адекватного ріелтера. Знайшли житло. Потім ріелтор передзвонив і сказав, що вони сумніваються... І дійшло тоді до того, що люди попросили довідку з місця роботи, що ми тут влаштовані. Це мене обурило, я зібрав усі можливі документи, журнали свої обліку студентів, де я записаний як викладач, якісь накази, лист до консула республіки Польща в Україні, в якому моє ім'я фігурувало. Плюс попросив «Правий сектор» організувати відповідний лист в підтримку. Ну і тоді пішли якісь зрушення. Тоді люди заспокоїлися» (молодий, Донецьк).

Звертає на себе увагу те, що внутрішньо переміщені особи, які зіштовхнулися з проблемою винаймання житла, виявляються готовими надати рекомендації, які б засвідчували їх платежеспроможність, «нормальність» тощо. Однак в Україні практика рекомендацій в процесі винаймання житла не є поширеною. Відтак, власник житла скоріше відмовляє потенційно «небажаному» клієнтові, ніж намагається розібратися.

Варто також зауважити, що небажання надавати житло переселенцям пов'язане не лише з стереотипами власників стосовно «донецькості» орендарів, а й з їх потенційною неплатоспроможністю. Власники, для яких здавання в оренду житла є

основним заробітком, очевидно не хочуть мати проблеми з оплатою. До того ж, значна частина «квартирного бізнесу» має позалегальний характер. Тому поселення переміщеної особи, яка мусить реєструватися, створює додатковий клопіт стосовно цієї незаконної діяльності. Таким чином, вибір у більшості випадків цілком раціонально робиться на користь людей, з якими власники квартир не будуть мати подібних проблем.

- «...Есть хозяйева, которые не пускают приезжих в квартиру. Ну по какой причине. Если бы у меня не было поддержки, я бы тоже была б такая сама. Люди из Славянска, Краматорска убежали в халате, или кому в голову пришло взять деньги. И сразу здесь устроиться на работу, человек рассеянный, убитый, не знает, что к чему. Даже если здесь сразу начнешь работать, оплату тебе сразу не дают, через месяц дают. А то, что ты заплатил за квартиру, тебе ж на еду еще надо. Месяц платишь, а через месяц уже нет денег. Уже друг другу вот так передают... Вы с донецкой пропиской? Мы вас не возьмем, потому что у вас проблемы с оплатой. Но не все такие» (жінка середнього віку, вірменка, Костянтинівка).

15. Наступною проблемою є **проблема працевлаштування**.

А) перешкоди працевлаштуванню, пов'язані з віком:

- «Ну, с работой сейчас большие затруднения. Потому что мой возраст не принимается. 61 год – очень большой. Были попытки устроиться на работу [невозможно], но когда смотрят на возраст – не принимают» (старший, Донецьк).

Б) перешкоди працевлаштуванню, пов'язані із «донецьким» походженням. Ці перешкоди, як і у випадку з житлом, пов'язані і з стереотипами стосовно мешканців Донбасу, і з цілком раціональними міркуваннями. Переселенці, через їх невизначену соціальну позицію, сприймаються як нестабільні працівники, які можуть в будь-яку мить, у разі припинення воєнних дій на Донбасі, вирішити повернутися назад. Спостерігаються як відмови в працевлаштуванні, так і бажання працедавців скористатися ситуацією, взяти переселенця на роботу нелегально та платити нижчу заробітну плату.

- «Смотрят на возраст плюс еще откуда. А если еще посмотрят, что мы из Донецка... Вот объявление: нужны рабочие. Прихожу – извините, мы уже взяли» (старший, Донецьк).
- «... Это работа.ua, то есть я в принципе несколько раз выезжал. Резюме я отсылаю, реакции никакой, потому что видно, где я работаю, возраст. Два раза было такое – я поехал, был в Броварах ... после собеседования мне было высказано следующее: «Вы временный человек. Через два три месяца вы уедете, смысла никакого нет». Плюс еще возраст, и официальное... И в конце концов, сейчас вот нашел фирму, хочу съездить посмотреть. Там заявлено официальный прием, начал разговаривать по телефону – неофициальный» (старший, Донецьк).
- «Где-то недели три я искал работу. Это отдельная история, достаточно сложно найти работу. С учетом, что у меня 10 лет опыта работы системным аналитиком, руководителем отдела. Единственное, что говорят – у вас закончится завтра война, мы потратим на вас время. Работу никто не предоставляет. Собственно сейчас я нашел единственный выход. На предприятиях я согласился обучать людей. Которые туда придут. Я обучаю. Получаю деньги за два месяца работы и иду на следующее предприятие. Я прихожу, а мне говорят: «Вы из Донецка? У вас

зарплата 5000. К примеру, но поскольку вы из Донецка, мы вам заплатим 2500. Вариантов все равно нет, и приходится...» (чоловік середнього віку, Донецьк).

Проблема працевлаштування переселенців пов'язана із переживанням подвійного стресу – від пережитого в зоні бойових дій та від процесу адаптації на новому місті. Часто людина нездатна одразу взятися за роботу, навіть за її наявності.

- «Я взагалі не міг нічого робити три місяці, коли приїхав сюди, я відкривав комп'ютер, доставав пас'янс і розкладав. Потім примусив себе і почав перекладати «Демон Декарта» [авт. Володимир Рафєєнко] (чоловік середнього віку, Донецьк).

Ускладнює пошуки роботи суттєва відмінність у структурі зайнятості, специфічна кваліфікація працівників Донбасу, діяльність яких в основному була орієнтована на промисловість.

Проблемою для переселенців стає не лише відсутність роботи, а й обсяг зарплат. Один працюючий переселенець в більшості випадків не може забезпечити собі необхідний для життя мінімум. Родини виявляються більш-менш життєздатними, коли працюють двоє. Тоді одна зарплата іде на оренду житла, друга – на харчування. Переселенці-одинаки (переважно молоді) утворюють групи з об'єднаними фінансами.

16. Молоді люди легше сприймають ситуацію переселення, розглядають свій новий стан не як травму, а як нову можливість, певний виклик. Здебільшого не думають про повернення, орієнтовані на самореалізацію на новому місці. Старше покоління з сумом мріє про повернення.

- «Но... Я посмотрела университет, посмотрела всю обстановку – мне понравилось. И поэтому я решила поступать сюда [Дніпропетровськ]» (молода, Донецьк).
- «А я вообще такой человек, что везде адаптируюсь. Через месяц буду говорить, что я как у себя дома. Как всегда здесь жила [в Одессе]» (молода, Донецьк).
- «Очень хочу вернуться домой. Но только, конечно, если Украина победит. Хотелось бы очень» (старша, Донецьк).
- «Конечно, конечно! Очень хочется, чтобы все закончилось, и скорее вернуться назад» (старший, Макеєвка).

17. Різниця у питанні стосовно повернення часто пов'язана з ставленням до житла, майна. Для старшого покоління це те, що накопчувалося роками, за рахунок самообмеження, тому складає значну цінність. Молоді люди здебільшого розуміють, що у їх статусі суттєво нічого не змінюється. Якби вони вирішили не жити з батьками – то мусили б винаймати квартиру, бо заробити на власне житло пересічна молода українська людина на сьогодні практично не може. А винаймання житла в іншому місті (особливо в Києві), з одного боку, несе ризики, а з іншого – відкриває можливості. Люди середнього віку теж пов'язують рівень мотивації щодо повернення обсягом майна, що залишилося на окупованій території.

18. Частина представників національних меншин розглядає цей конфлікт відсторонено. Вони спостерігають немов би збоку, а не залучені до нього як громадяни однієї держави. Це дозволяє визнати, що події в Україні частиною людей (не тільки представниками національних меншин) сприймаються не лише як державні / міждержавні, а й в контексті міжетнічних (українці-росіяни) відносин.

- «Честно? Я вообще даже ничего не объясняю. Я даже не знаю. Я верующий человек, я не могу относиться ни к русским плохо, ни к украинцам, ни к белорусам. Даже как относиться к ним не знаю. Пока так. Хотя очень трудно жить, когда тебя обстреливают и все непонятно, хотя я не знаю, что им надо, зачем, что они хотят. У

меня нет объяснения на этот вопрос, и я даже не задаю себе этот вопрос» (єврейка, Кіровськ).

- «Бо коли по центральній вулиці бігало вісім тисяч людей, зривали прапори українські, прапори... Що це таке? І кричали на нас «фашисти». На нас... Вони зривають прапори, вони готові вбити кого, будь-кого і кричать на нас «фашисти». Я не знаю...» (єврейка, Донецьк).
- Інтерв'юєр: **Это внутренний конфликт или внешний?**
Респондент: Не разберешь. Не понятно там. Я ж говорю, вот у нас была война. Мы знали, что азербайджанцы по ихнему разговаривают, и армяне по-армянски разговаривают. И знаешь, кого ты убиваешь. Кто в тебя стреляет. Здесь непонятно. Здесь народ один, и тем не менее получается, что даже не поворачивается язык объяснить, что сто лет жили братьями, теперь стали врагами друг другу. Непонятно здесь, я не знаю, кто там» (вірменка, Костянтинівка).

19. Через невизначеність подальших перспектив окупованих територій, переселенці з Донбасу і далі продовжують жити в *ситуації невизначеності* – і не можуть повернутися, і не готові остаточно відмовитися від ідеї можливого повернення.

Здебільшого загальна картина буття формується із мозаїчних фрагментів власного досвіду та добудовується за рахунок узагальнень, наданих через ЗМІ. При цьому, потік інформації лавиноподібний, має великий обсяг, який людина не здатна переосмислити, засвоїти. Вона читає величезну кількість повідомлень, але все одно не може зрозуміти, що відбувається. Більшість повідомлень має взаємовиключний характер, що формує недовіру до будь якого повідомлення та його джерела.

Тож, маючи доступ до значного обсягу інформації людина не знає, що відбувається, перебуває у інформаційному вакуумі, переживає стан розгубленості, виявляється нездатна приймати рішення та діяти.

- «Респондент: Я в это время просто взял отпуск и привез свою семью сюда. Потому что если из самолета по Донецку стреляют, это, сами понимаете, страх какой. А это как раз недалеко от нас было, потому мы и уехали.
Інтерв'юєр: Это в какой части города было?
Респондент: Ленинский район.
Інтерв'юєр: И самолеты действительно были?
Респондент: Да, по телевизору показывали» (старший, Донецьк).
- «Інтерв'юєр: Как бы вы объяснили, что там [в Донбассе] произошло?
Респондент: Я все это видела со стороны. Я слышала. По большей части я видела все по телевизору. А там мы вечером сели в поезд, а утром здесь были. Я тоже ничего не видела. А так, как стреляют, это все слышим. Как слышишь, что где-то бомба взорвалась, так страх берет и сразу убегаешь. Чтобы сказать, кто с кем и где какие части я видела, я ничего не видела такого (вірменка, Костянтинівка).

20. Переселенці з Донбасу переживають *процесуальність ситуації* та повну невизначеність майбутнього тих територій, на яких вони проживали. Відповідно, це формує і проміжний стан людини, яка вже не живе вдома, але й не інтегрується глибоко в спільноту на новому місці через сприйняття свого стану як невизначеного. За таких умов людині важко дається прийняття рішень стосовно працевлаштування, організації побуту тощо. В людини все нібито є, але недоступне на поточній момент. Відтак побутове життя повноцінно не налагоджується, покупка речей, які б могли покращити побут, відкладається через їх наявність на окупованій території. Однак ця наявність не створює комфорту, бо користуватися цими речами людина не може.

- «І для неї, от знаєте, такі побутові речі її бентежать. От вона бачить холодильник – і каже, в нас теж був холодильник. Ось бачить щось таке і каже – в нас теж таке було. От бачить зимове взуття і каже – ось є воно в Донецьку, може і не треба. Такі моменти деморалізують» (молодий, Донецьк).

21. На самопочуття переселенців сильно впливає відчуття втрати ними власного житла і його подальша доля.

- «Не вистачає свого житла... Завжди було це відчуття, що в тебе є дім, там в тебе є твій будинок, де живуть твої батьки и ти в будь-який момент можеш приїхати до них. Було це відчуття. Цього відчуття більше нема. І така незручність відчувається. Така відсутність того свого. Тобто ми знімаємо, і якщо власник, наче людина адекватна, але якщо він попросить з'їхати, ми будемо вимушені з'їхати» (молодий, Донецьк).
- «Ми не сплачували за донецьке житло, і досі за нього не сплачуємо. Це мене дуже хвилює, я не знаю, що з цим робити. Іноді думаю, може, слід поднатужитися і це зробити, а іноді – може, це все марно, зараз воно порожнє, і район порожній стоїть. І будинок наш ще є, але що там буде, якщо його рознесуть. Ну, це такі міркування. Іноді переживаю, бо втратити нерухомість, єдину, що у нас є, – це страшно» (старший, Донецьк).

22. У **питанні допомоги** говорять і про державні структури, і про волонтерську роботу. Негативний досвід переселені особи мають саме з державними органами влади. Передусім відзначають проблему із швидкістю розв'язання бюрократичних питань, небажання вийти за рамки встановлених бюрократичних схем (ситуації з втратою певних документів, неможливістю представити певні необхідні документи), негативні відгуки та коментарі посадових осіб на адресу переселенців (особливо у Києві). Однак оцінка державних структур та їх діяльності пов'язана із очікуваннями людей. Респонденти демонструють високий рівень очікувань допомоги від держави, вважаючи це її прямим обов'язком. Натомість неочікувані форми допомоги від волонтерів, громадських організацій, небайдужих людей оцінюють дуже високо.

23. Інтенсивність контактів з тими людьми / структурами, що надають допомогу, залежить від матеріального стану переміщених осіб – частина з них не потребує допомоги держави чи волонтерів і навіть самі робили внески у волонтерські організації. Всі опитані обізнані з діяльністю волонтерських організацій і всі на якомусь етапі отримували пропозиції про надання допомоги від них. В питанні допомоги не виявляють надмірної вимогливості.

Ще одним специфічним моментом допомоги з боку внутрішньо переміщених осіб є те, що вони **інтенсивно включалися у допомогу людям, що залишилися на окупованих територіях**, однак практично жоден з них **не надавав допомоги українській армії**. Подібні дії засвідчують латентне засудження як самого озброєного конфлікту на Донбасі, так і усіх учасників воєнних дій на території Донбасу, яке не артикулюється, але проявляється на рівні практик.

24. Наступним моментом, що потребує уваги, є оцінка респондентами свого **матеріального статусу** після переселення. З одного боку, вони визнають, що фактично втратили все і змушені на новому місці починати практично з нуля, перебуваючи в залежності як від державних рішень про допомогу, так і від волонтерських організацій.

Однак з іншого боку, респонденти намагаються оцінити свій новий статус як цілком прийнятний, «нормальний». За умов погіршення економічної ситуації в Україні в цілому, внутрішньо переміщені особи відчувають що державна допомога руйнує нехай

хиткий, але баланс у питаннях справедливого розподілу ресурсів, яких не вистачає на всіх. Відповідно, вони починають відчувати провину через те, що потребують допомоги. Кажуть про те, що в країні зараз усі переживають складні часи, тож допомога потрібна всім (що може ґрунтуватися на бажанні не привертати до себе надмірної уваги, не спровокувати проти себе негативної реакції незадоволених людей).

- «Погіршення один до десяти. Ми втратили все. Наш будинок розбомбили» (молодий, Донецьк).
- «Ну чего мне не хватает. Волонтеры нас покинули уже реже приезают, ну так нормальное питание, все нормально я считаю. Чего не хватает работы не хватает, тепла не хватает. Чего еще, знаете все пока хорошо отлично. Главное когда прекратят кормить [чтобы] были деньги [на то] что себе купить. Не так, что тут хорошо кормят, зачем нам работа? Тепло, есть все и ничего не надо. Наоборот, хочется и работу, и отдельную ванну и туалет. Уюта хочется, ты пришел вот и все, твой дом. А тут людей много. А вот люблю когда я одна пришла все твое. Но тут не плохо, но дома лучше (жінка середнього віку, м.Щастя).
- «Что касается помочь переселенцам, я не знаю, мы настолько бедны сейчас, настолько проблематично у нас государство, что помогать надо всем, не только переселенцам» (старша, Донецьк).

25. Ще одна проблема, яка потребує значної уваги у процесі роботи з внутрішньо переміщеними особами – це проблема **фізичного та психічного здоров'я**. Респонденти вважають стрес причинами прискорення смерті, різкого погіршення фізичного стану. Характеризують свій психічний стан як поганий. Говорять про суїцидальні настрої серед переселенців, зумовлені відчуттям непотрібності, обмеження їх громадських прав.

- Я просто слышал, что были места, там где люди жили в какой-то палате, спали на полу, ели печенню картошку, это вообще не для людей, а для зверей. Было холодо, около +5-7 градусов и были маленькие дети. Это все рассказывали мои знакомые, которые тоже переселялись и им было тяжело, спасибо нашему президенту и Украине. ... Переселенцы – они не хотят жить. Почему они не хотят? Потому что плохое обращение президента к людям» (молодий, Кіровськ).
- «На момент початку штурму [донецького аеропорту українськими військами], 26 чи 23 травня, вона [мати респондента] була вдома і дуже таке враження на неї справило, що над нашим будинком, конкретно над нашим, завис український гелікоптер і випустив весь запас у бік аеропорту. Це було просто над нашим будинком. І в мами це викликало такий моральний шок» (молодий, Донецьк).
- «А когда переехали в Одессу [из Константиновки], он [муж] устроился шашлыки делать. А я болела, от переживаний, все это сильно влияло на здоровье. У меня стало подниматься давление. Гипертоник второй степени. Ну. В общем, много болезней обнаружили. И вот до сих пор как бы лечусь, не работаю» (вірменка, середнього віку, Костянтинівка).
- «... люди с Луганска имеют травмированную психику. Это нервы, некоторые могут заплакать. Иногда не надо жалеть надо обычно общаться. Я думаю лучше без жалости, так настроение ужасное, а тут «бедные» и еще больше хуже становится. И начинается слезы, нервы и так дальше» (жінка середнього віку, м.Щастя).
- «Просто я помню ... как я только Бердянськ приехала, [после того как] вот эта неделя обстрелов была, потом часть [военную] там взяли, я ... могу диагноз себе поставить... Я ... истерила, я ругалась, то есть у меня вот нервное какое-то повышенное состояние. То

єсть я неспокійний человек була, и часто плакала... С этим тоже нужно, наверное, работать со специалистами психологически» (молода, Донецьк).

- «Респондент: Иловайск я посещал 23-24 октября.

Интервьюер: Вы ездили помогать?

Респондент: Ездил. По крайней мере, мы бы так не поехали, но умер дедушка, так сказать, пережил все это, а потом люди немножко стали отходить, но такой эффект... несколько человек уже умерли после этих событий. Вот. И бабушка в Иловайске, и сестричка жены в Амвросиевке. Мы каждый раз созваниваемся, и ситуацию, по крайней мере, внешне... (старший, Донецьк).

26. Окупація частини України та реакція на цю ситуацію з боку Української держави, примусили людей з окупованих територій переосмислити **феномен громадянства**. Внутрішньо переміщені особи, що відчули на собі обмеження громадянських прав, демонструють у відповідях загострений акцент на українському громадянстві – що є і проявом бажання поновити свій статус, і претензією до держави, що не виконує своїх обов'язків з захисту власних громадян.

- «Вы знаете, как говорят это – переселенец, мне это слышать неприятно. Ни одно высказывание из этих мне не нравится. Я – житель Украины. Если я приехал, то я приехал. Никакой я не переселенец. Я житель Украины. Все!» (страший, Донецьк).
- «Интервьюер: А почему вы решили зарегистрироваться?
Респондент: Боялась, что если не зарегистрируюсь, то потеряю гражданство Украины. Я хочу, чтобы Украина знала, что я на территории украинской, а не там» (чоловік середнього віку, Кіровськ).
- «Ні, я не реєструвався як внутрішній переселенець. Ні я, ні моя родина. Мамо вважає це для себе принизливим, то вона не вважає себе переселенцем, я не бачу в цьому потреби. Тобто що я, що мамо, ми у Львові працевлаштовані» (молодий, Донецьк).
- «А что делается что б прекратить это все? Бомбят что эти, что эти. Мирные переговоры - это ничего, как стреляли так и стреляют, как убивали так и убивают... Ну я не вижу ни с одной стороны, ни с другой стороны, что бы что то делали, чтоб прекратить войну. Помощь - да Порошенко, Украина помогает, мы не в ЛНР, за это спасибо. Даже за этого Порошенко – мы за него не голосовали, нам не дали проголосовать. Мы же в составе Украине, должны были проголосовать» (жінка середнього віку, м. Щастя).

27. Покрокова стигматизація та дегуманізація мешканців Донбасу призвела до викривленого бачення подій мешканцями інших регіонів України. Все населення Донбасу розглядалося як гомогенне в сенсі сепаратизму, не українське. На нього покладалася провина за окупацію частини Донбасу Росією. Більшість мешканців регіону відчували, що вони залишилися сам на сам з проблемою і не вписані в загальнодержавний контекст, а проблеми Донбасу – не сприймаються як загальнодержавні.

- «Когда была в Днепропетровске, у меня сложилось совершенно ужасное впечатление. Здесь слышала как одна женщина разговаривала по телефону: «Донецк, ой, Донецк, как же вы не вышли, надо было выйти!». И я говорю: «Конечно, стоит танк посреди города, так надо было выйти! Что ж вы к нам не приехали? В Киев на Майдан приехали, а к нам нет. Та же самая железная дорога работала, приезжали бы к нам, вот» (молода, Донецьк).

28. Спільного бачення ситуації на Сході в свідомості переселенців не існує. Потрактування того, що відбулося, кардинально різниться та важко складається у єдину схему, залежить від джерел інформації та власного досвіду. Але здебільшого ситуація розглядається як штучна, привнесена ззовні (варіанти – з Америки, Європи, Києва, Росії), а місцеві керівництва – як несправжні, залежні, декоративні та такі, що не мають відношення до місцевих людей та їх поглядів та очікувань.

Різне бачення ситуації стає однією з причин загальмовування процесів об'єднання переселенців на новому місці. Переміщені особи демонструють небажання вступати в контакт з представниками власного ж регіону, бо не хочуть травмувати себе поновленням дискусій навколо ситуації. Вони здебільшого схильні закриватися на родинному колі, в значній мірі обмежувати контакти з навколишнім світом.

- «Ну ми зайшли, там на Оболоні є Дрімтаун [пункт волонтерської допомоги] в одному з них є колишній магазин, чи що там, і там роздають одягу. Ну ми зайшли туди, один чи декілька разів, ну там мені не подобалися люди – наші, з Донецька. І ми туди не заходимо» (чоловік середнього віку, Донецьк).

29. Більшість опитаних демонструє песимістичне бачення майбутнього регіону. Території розглядаються як втрачені, що навряд чи стануть українськими через різні причини – як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

- «Ймовірніший варіант, є декілька варіантів. Один з варіантів – що регіон поділять. Україна і назвемо це «Оце», я навіть не знаю, що це буде, чи це буде незалежна, скоріше за все це буде щось на кшталт Абхазії, або Придністров'я, ніким не визнані штучні держави, де процвітає нелегальна торгівля наркотиками, зброєю та іншим як у Придністров'ї. А ті частини Донецької і Луганської областей, що лишаться під Україною, туди поллються інвестиції та переїде адекватне населення. Натомість, частина перша буде знаходитись в так званій незалежності, вона буде гнити і просто пропадати. Інший варіант – Донбас просто знелюдніє і повернемося до стану дикого поля. Тобто покинутого регіону» (молодий, Донецьк).
- «Ні на кого вже нема надії, бо як він каже «медвідь свого не віддає» (старша, Торез).
- «Ну, если честно я никаких перспектив не вижу, потому что когда это все началось, я думала: «ну, может там пару месяцев война там побудет и все. Когда она закончится, мы туда вернёмся». Но, сейчас, я думаю, что я туда уже не вернусь, по той причине, что многие люди, которые остались там, они просто за ДНР, им это все нравится. Там люди уже полностью зомбированы с ними разговаривать невозможно. Что вот, украинские военные хорошие, то есть они воюют за нашу территорию, им такого вообще говорить нельзя, потому что они считают, что украинские военные – убийцы» (молода, Донецьк).
- «Честно? Я не вижу там вообще никаких перспектив. Я, честно говоря, для себя не вижу там вообще ничего» (старший, Донецьк).

МІСТА

1. Респонденти з усіх міст радять іншим переїздити у місто їх перебування, що говорить про відсутність значного конфлікту із середовищем. Єдиними порадами (особливо стосовно Києва) є необхідність зважити свої сили, інтелектуальні та фінансові можливості та розраховувати передусім на власні сили.

2. Вибір міста часто зумовлений наявністю родичів / знайомих, які допомагають швидше адаптуватися, знайти необхідні соціальні контакти, вирішити проблему житла. Спрацьовує і ефект «знайомства» з містом (наприклад, колись тут навчалися). Тобто, для людей, що переселяються, важливою є наявність доступу до певних соціальних мереж, чого б вони не мали за відсутності знайомих.

3. Респонденти здебільшого блокують свої спогади про колишнє життя в місті. Окуповане місто сприймається як чуже, не своє, яке фактично вже більше не існує. Як не існує і колишнього життя.

СПІЛЬНЕ

1. Незалежно від причин та стратегій переселення, всі переселені особи відзначили погіршення власного (а також сімейного) соціально-економічного статусу.

2. Старше покоління дуже обережне у своїх висловлюваннях. Схильне не називати нічого прямим текстом, звертатися за продовженням власних думок до інтерв'юера.

3. Більшість переселенців незалежно від віку мають обмежені контакти із мешканцями міста, до якого переїхали. Спілкування обмежується родинним колом або місцем спільного проживання (переселені державою у будівлі ріонерських таборів чи санаторіїв).

4. Не дуже схильні комунікувати і в середовищі переселенців (часто через побоювання того, що серед переселенців можуть бути як однодумці, так і ні).

5. Спостерігається втомленість від теми, небажання її обговорювати, роздратування через відсутність розуміння того, що відбувається (особливо серед переміщених зі Сходу людей старшого віку).

6. Старше покоління впевнене, що допомогу повинна надавати українська держава, молоде покоління схильне не чекати допомоги та розраховує на власні сили.

ДОПОМОГА: ПРІОРИТЕТИ

1. У якості головної допомоги усі називають вирішення проблеми житла у будь-якій формі: побудова модульних містечок, надання безкоштовного житла хоча б на початковий час (бо очевидно, що людина одразу не може розв'язати і проблему житла, і проблему пошуку роботи). При цьому визнають, що не можна видавати переселенцям повноцінне житло позачергово, бо на фоні нерозв'язаної житлової проблеми у багатьох людей це може викликати незадоволення з приводу «дискримінації навпаки».

2. Саме у процесі пошуку житла переміщені особи найчастіше стикалися дискримінаційними практиками (небажання здавати житло особам з зони АТО, підвищення цін). Мають вони місце і у процесі пошуку роботи.

3. Для респондентів, що не були переселені у наслідок переведення їхніх організацій та установ за межі зони конфлікту, питання працевлаштування стоїть на другому місці.

4. Необхідним є створення умов для перекваліфікації людей, професії яких були пов'язані із структурою економіки Донбасу.

5. Далі іде проблема їжі (потрібна кожного дня і не всім доступна у повноцінному обсязі).

6. Далі – йдеться про соціально-психологічну допомогу (виведення зі стресу, подолання «геттоїзації», ізоляції, включення у соціальні мережі тощо).

7. Допомога через створення можливостей є більш привабливою, ніж допомога «з милості». Люди часто наголошують на власній повноцінності, повносправності, що свідчить, що вони важко переживають зміну свого статусу та появу залежності від допомоги інших.

8. Як варіант пропонується диференційована допомога – для більш вразливих категорій (діти, учнівсько-студентська молодь та пенсіонери) – довша за часом, для інших – коротша.

9. Необхідною є допомога стосовно надання послуг, умовно привязаних в Україні до місця проживання (реєстрації) людини. Йдеться про взяття на облік в лікарні, прийняття дітей до дитячого садочка чи школи тощо.

III Висновки

- Загалом процес переселення проходить без істотних соціальних чи міжнаціональних конфліктів, проте призводить до соціальної ізоляції переміщених осіб та необхідності додаткової культурної та соціальної адаптації (у деяких регіонах України вираженої сильніше, у деяких слабше).

- Відповіді респондентів дозволяють говорити про наявність латентних конфліктів, які не проговорюються респондентом під час прямих питань, однак проявляються у відповідях на інші питання, наприклад, коли респонденти пояснюють своє «мовчання» у відповідь на образи. Латентні конфлікти пов'язані з відмінними моделями світосприйняття та емоційним фоном спілкування насиченим стереотипами та взаємною односторонньою інформованістю. Також латентні конфлікти пов'язані з наочними проявами зміни традицій (поява традиційного мусульманського вбрання, недотримання частиною переселенців місцевих традицій через незнання та невключеність у місцеву спільноту).

- Процес переселення має в основному характер індивідуальних траєкторій переміщення, ніж організований груповий. Відповідно, основну роль у процесі переселення відіграють власні соціальні та інституційні контакти переміщених осіб. У ситуації браку таких контактів, першочергова відповідальність лягає на волонтерські організації.

- Держава у процесі переселення відіграє другорядну роль. Частково це пов'язане із небажанням переміщених осіб офіційно декларувати свій стан (через страх, небажання отримати соціально непривабливий ярлик або через відсутність потреби), а частково через її бюрократичну інертність.

- Державна статистика передає занижені цифри стосовно кількості переміщених осіб, оскільки вона не в змозі «побачити» таких осіб та адекватно оцінити їхню реальну чисельність. Серед осіб що переселилися з Кримського півострова кількість незареєстрованих осіб є меншою. А серед вихідців з зони АТО на момент проведення дослідження (жовтень-листопад 2014 р.) незареєстровані склали близько половини.

IV Рекомендації

- Переорієнтація роботи з переселеними особами з моделі «допомоги» на модель «залучення» або «відкритих можливостей». Надання прямої соціальної допомоги часто сприймається як пониження соціального статусу, виникнення відчуття залежності.

- Головні проблеми, які переселенці не здатні розв'язати самотужки – це житло та робота. Ці напрямки допомоги повинні бути пріоритетними у роботі з адаптації внутрішньо переміщених осіб.

- Відсутність житла та проблеми з його пошуком змушують декотрих повертатися назад, створюють джерело основної соціальної наруги та дискримінації. Важливо виробити стратегії заохочення державою приватних власників, що здають помешкання переселеним особам. Таким чином, це зменшило б навантаження на державний бюджет у процесі побудови тимчасового житла для переселенців.

- Пошук роботи в Україні все ще істотно пов'язаний з соціально-родинними мережами, а вакансії рідко потрапляють у відкритий доступ, відтак особа, що переселилася, залишається поза інформаційними потоками стосовно наявних робочих

мість і програє у трудовій конкуренції. Додатково ситуація ускладнюється через бюрократичні процедури (відсутність прописаних бюрократичних алгоритмів дій стосовно нестандартних ситуацій – втрати трудової книжки, відсутності документів тощо). Важливою є роз'яснювальна робота з працівниками центрів зайнятості, стосовно нестандартних ситуацій, робота з місцевими органами самоврядування стосовно створення економічних кластерів чи бізнес-інкубаторів для переселених осіб.

- З метою подолання соціальної ізоляції переселених осіб, місцевим органам самоврядування слід передбачити надання міні-грантів для переміщених осіб, що мають бажання утворювати різноманітні види місцевих спільнот, спілок, об'єднань.

- Орієнтувати органи місцевого самоврядування на необхідність залучення переселених осіб до міського/сільського життя громади.

- Сам процес переселення є доволі травматичним для людини, відтак більшість переселенців потребують психологічної допомоги. Натомість в українського населення неформована культура звернення за психологічною допомогою. Важливо включити складову психологічної допомоги у дитячі садочки, школи, професійні середовища.

Виклики / Можливості

- Фактично вперше в Україні у процесі активної взаємодії зустрілися представники різних регіонів (і на Майдані, і під час переселення з окупованих територій). Пряме та безпосереднє спілкування людей підриває взаємні стереотипи, сприяє інтеграції українського суспільства. Ці процеси йдуть повільно, але демонструють в цілому позитивні тенденції.

- Події, що відбулися останнім часом в країні призвели до переосмислення населенням власного ставлення до української державності, усвідомлення цінності державної незалежності, національно-державної символіки тощо. На фоні цього усвідомлення спостерігається надзвичайно сильна суспільна критика практично усіх державних інститутів, демонстрація певними суспільними групами бажання обійтися без держави як політичного інституту, взяти на себе виконання завдань з впорядкування суспільства. Для країни це блискуча можливість витворити нову якість держави. Однак слід пам'ятати, що «коридор можливостей» не є тривалим за часом.

- Соціальною реакцією на події на Майдані та російсько-українську невіголошену війну в Україні став неочікуваний рівень соціальної солідарності, який виявився і в тому, як раціонально люди реагували на провокації і певною мірою протистояли технологіям гібридної війни, а також у значному та вагомому волонтерському русі. Останнє також є надзвичайною можливістю України, оскільки нарешті маємо соціальну групу, що цілком позитивно сприймається суспільною свідомістю та може стати основою нової соціальної солідарності.

- Відповіді респондентів стосовно власної національності дозволяють говорити про активізацію конструкту політичної нації, в який гармонійно вбудовуються власна етнічність чи національність:

- «я українець єврейського походження» (чоловік середнього віку, Донецьк);
- «Українка я. Я родилась в СССР, но не в России... Я ж россиянкой никогда не была, в России не была, я ж не знаю как там. Да у нас даже разговор разный» (жінка середнього віку, м. Щастя);
- «В менет є друг, він вірмен, але він українець і позиціонує себе як українець» (молодий, Донецьк);
- «Українка. Но это не национальность. Это – гражданство. Где-то русская, но не россиянка» (середнього віку, Донецьк).